

BŘEVNOVŠTÍ ZEMĚBRANCI

Josef Fučík

Současný odchod vojenských útvarů z mnoha našich měst vyvolal řadu zajímavých diskusí o jeho důsledcích. Ty odhalují řadu dosud nepřítě vnímaných skutečností o vztahu vojska k občanskému prostředí obcí, v nichž bylo po dlouhá období posádkou. Zatímco vždy existovalo obecné povědomí vlastního obranného poslání armády, často umíkal její význam hospodářský a společenský. Dnes, a definitivní ztrátou vojenského žitvu, se situace mění a tak jak dříve mnozí představitelé měst a obcí pocítovali místní posádku jako jistý cizí, nesusoudný element, nyní se většina naopak snaží své vojáky udržet.

Jamě však v tomto směru na počátku zcela nové historické etapy. Současná rozhodnutí o zrušení všeobecné branné povinnosti a výbudování malé, profesionální armády přinášejí po více jak 100 letech radikální změny. V nich navrástá přísluš tehdejších armádních těles do posádkových měst namaká občanský pohyb a vojáci tato místa povětšinou opouští.

Nasáká se tedy otázka, jak se vlastně, po napoleonských válkách, ale hlavně v průběhu druhé poloviny 19. století, vojenské posádky ve městech choily, proč byly stavěny ty různé scénické a výstavné kasárenské budovy v samostatných jejich centrech, jak vznikala ta dosavadní dlouhodobá symbolika občanského žitva se zcela specifickým vojenským žitvem, apod. Pro příklady nemusíme chodit daleko, neboť zajímavý byl i vývoj v prostředí Břevnova a jeho bezprostředního okolí.

Z ubytování vojska se stal v průběhu 18. a první poloviny 19. století závažný problém. Jeho dosavadní rozptýlené rozmístění v saturních středověkých objektech a bidných chatřích zapadlých provinčních sídliř často nejen poškodavky na jeho pohotovost, ale stalo se i zábrann zhoršeného zdravotního stavu mužstva, jeho vysoké náročnosti a narůstajících úmř. Bylo proto nezbytné začít budovat nové kasárenské

budovy a posádkové prostory, přinášející především zlepšení žitva vojáků.

Tato výstavba byla započata po celé tehdejší habsburské monarchii, protáhala však pomalu, neboť narůstala na omezené možnosti státní pokladny. Ještě v roce 1874 tak žila v lidných kasárnách jen asi polovina vojska. Zbytek byl stále ubytován v tzv. občasných kasárnách, v pronajatých světořích a obydlích, v nichž vojáci žili společně s občany.

Během tohoto procesu, trvajícího zhruba celých sto let vznikly i u nás rozsáhlé vojenské objekty, které si vzhledem ke svému typickému stavebnímu slohu vynikouřily pojem rakouské kasárenské architektury. Najdeme je i ve všech ostatních zemích tehdejší monarchie, v obrovském prostoru od Tenstu po Lvoc, od Teresína po Černovic. Dnes slouží v našich městech jako různé justiční paláce a víceúčelové objekty, neaktivně „demilitarizované“ zrušením soch, emblemat, trofej a pamětních desek, zato obstaravny nevukavými reklamními tabulážemi. Umírají tak postupně i samy nemohou vyslovitě nic o své zajímavé historii, o státní vytvářeného součilí občany a vojenským žitvem, vanku specifického prostředí kolem velkých posádek, kdy usedli občani žili a vojáky na jedné ulici, jen o několik vchodů dál a ráno je budla a k nočním odpočinku zcela veškerá z kasárenského žitva.

Pozdrav z Prahy!

Nýd' kasáren a. k. zeměbrány. — 240.

V samostatné Praze nastal hlavní rozmach kasárenské výstavby především ve dvou rozhodujících etapách. První probíhala v osmdesátých letech 18. století (z jejich velkých staveb přibližně alespoň kasárna Břukov – 1778, Žitavská 1783, Hrbetenská 1784, Vrtbořská 1784 a Jiřská 1791 – vše poslední na Hradčanech). Druhá etapa následovala zhruba o sto let později: byla vyvolána rozšířením vojska i další nutností zrušit řadu poloprospadých středověkých objektů. Měhem ni byla v Praze postavena např. Ferdinandová kasárna v Karlíně 1844, Albrechtová na Smotčevě 1888, Vozatajská ve Vltavících 1889 – a ještě jedna, jímž se zde chceme dále věnovat, neboť významně zasáhla do života Břevnova a jeho okolí.

Břevnovská obec zůstávala až do druhé poloviny 18. století v podstatě stranou tohoto dění. Dosud se v této obci kolem Prahy vojenský život tradičně soustřeďoval do několika Hradčan a samostatného Pražského hradu, který po zřízení sídliště stále početnější vojenskou posádkou (viz zmíněná dvoje nová kasárna v předvečer napoleonských válek). Bylo to dále především dominantní poloohr Hradčan nad městem, vynikající výhledné místo pro jeho zřízení oblékáren, a proto zde vznikla základem řady důležitých jednotek vládní družiny. Hradčany byly označovány za „dominium armie“, ježmu důraz dodávala i pešácká „stáda“ a početnými strojnými depy, sklady a prašárnami.

Meziknem pro Břevnov a jeho okolí se staly teprve změny po nešťastné válce s Pruskem roku 1866, přinášející nové politické uspořádání habsburské monarchie, což se projevilo i ve velikosti a struktuře jejich obzorujejí síli. Takovými rázkovitou-úherskými vyrovnáním z roku 1867 vzniklo z dosavadního jednotného mnohonárodnostního císařství dvojitě, v němž si Němci a Maďaři rozdělili říši na škor všech ostatních národností. Tím se monarchie rozvrátila celta, podle Palackého, „na polé kámi“.

Jedním z mnoha problémů, které jí tom vyvstaly, byl spor o to, co s vojskem. Císař František Josef I. neoblomně chtěl na jednotné armádě, naproti tomu maďarští přítkovci chtěli svoji vlastní, úherskou armádu. Výsledkem urputných jednání, v nichž nikdo nechtěl ustoupit, byl kompromis. Společná armáda byla sice zachována, ale kromě ni vznikla své stáží vojska – rakouská c. k. zeměbrána a její úherská varianta, k. u. Honvédek. Možnost takto zrušit vojsko vytvořil i nový branný zákon z roku 1868, zavádějící tehdy přímo převzatou novinku – místo dosavadního konspicprního odvodního systému výběr mužů krováním, z ryšněm řady společnáckých skupin a možnost vptázení ze služby staroví vlasteneckou brannou povinností pro velkou mařskou populaci (jak uznáváno, nám vyřídil do roku 2008, tedy celkem 138 let). Nově zřizená c. k. zeměbrána byla v habsburské monarchii

Na vzorném snímku z přelomu století zeměbránecká kasárna tvří novotou, ale především dosud stáží Břevnovské brány, ta mlaďší. Za starší pákraj malovanou podle tomu hradeb je již zrušená. Někomu by do dneš nevěřitelé. V bouřni jeme vždy valné hosté.

vojenskou formací, známou již z minulosti. Tehdy však byla stážíně vytvořena jen pro válečné období a po náice republikána; v roce 1869 se však stala trvalou institucí. Bylo to svou podstatou leitonární vojsko, organizované na územním principu a proto jeho mužtvo pocházelo z místa posádky a jeho okolí. Postupně se zahájila jeho vřítavba tím, že nejvše vzrůsky ve vybraných městech zeměbránecké prapore (prapore má v všech družích vojska za přeho stávu tři bílé mešiči). Tak se na základě „nejvyššího rozkazu“ začal v Praze stavět c. k. 33. prapore zeměbrány, což byl první krok, který přivedl zeměbránce do Břevnova a později je odstřihoval jen o kousek níže k městu, na Pohořelce.

Vznikajícím zeměbráneckému praporu byla v Břevnově přidělena budova „Ji kařtana“ v Bělohorské ulici č. 201. Například rozlehlé stavení nemohlo samozřejmě stačit potřebám početné sílného útvaru a tak mělo sloužit kádu (zpočátku jenomže) „pro stáží vřítavky, skladování a kancelářské“. Zároveň bylo započato s přípravou a stážívo prvo menších kasáren na Pohořelce a zeměbránecké velitelství a celou svou administrativou bylo umístěno v Saském domě v Městské ulice na malé straně.

Tento stav v podstatě trval celých dvacet let. Právě, v roce 1889, byla rakouská c. k. zeměbrána dále zesílena a dosud samostatné prapore se začaly sloučovat v zeměbránecké pluky. Pražský 33. prapore byl sloučen z 28. buřbojckým, 46. Morským a 45. indřochráneckým do zeměbráneckého 248ého pluku č. 8. Vznikl tak legendární pohohelceí „zemáň“, kteří se stali vedle již známých „zemáňčáckých“ (i. a. k. 248ého pluku č. 38) z Břuky jediní z nejznámějších, téměř legendárních českých útvarů habsburské armády. Dosavadní kasárenské prapore pro tak silné vojskové těleso nestačily, a tak město Praha nechalo postavit pro své zeměbránce v letech 1890 – 1892 dřevěni masiv pohohelceckých kasáren čp. 120/21 na Dřabačově, na místě bývalého bastionu č. IX zrušeného pražského opevnění. Autorem projektu byl architekt indřochránský a dřevěni stavební podobu nabyl objekt dodatečnými úpravami v roce 1898. Tak vznikl na rozcami Břevnova a Hradčan nejen velký kasárenský komplex, ale s ním i významná vojenská základna, která svou početností, činností a životem svých vojáků ovlivnila i celé své okolí.

Uvedněme alespoň nejzákladnější údaje o těchto nových obyvatelích Břevnova a Pohořelce. V němž, služební řadí habsburského vojska se pluk nazýval pro Čecha poněkud kr-

kolonně – 8. Landwehrinfanteriebrigade a adresu mái Prag, Hradeczn, Pechelstein Nr. 120. Počet plukovníků výkazu v něm stoupla stále až 96 % Čechů a 5 % „zastřelců“. Není proto divu, že se v letech tř praporů pluku, doplňovaných odvození z Prahy a Barouna, mezi mužstvem a s mužstvem muslo převládět český (kromě německých pověří) a vojáci byli prostě od „zeměných landwehr“. Posledním předválečným velitelem byl Němec, plukovník Albert Welser, po něm, již za první světové války, převzal jeho velení Čech, plukovník Jakub Zeman, který zde v předválečné době, ještě jako major, velel I. praporu. Pluk patřil do sestavy pražské 21. zeměbranné divize, její velení převzal za začátku války další Čech, tehdy čestně povýšený generálporučík Alois Podhajský. Landwehra, jako teritoriální vojsko, byl v prvním období své existence ze strany společné armády podceňován a často přehlížen. Často padla mezi mužstvem pro nejistou poznámku tohoto druhu ze strany hradčanských důstojníků (například o „žetoných mužstvech“) v hospodářských podmínkách i nějaká ta fakta. Postupně se však staly zeměbranné pluky plně rovnocenné a pálii pluky společného vojska. V nadcházející světové válce se plně osvědčily, počaly státi ná výkonný, a jako formální důkaz tohoto vyrovnání byly v roce 1917 přejmenovány na pluky střelecké.

Čtenáře ještě napadne otázka, proč se tehdy stavěla nejen tato, ale všechna další zmiňaná kasárna do městské zástavby a ne mimo občanské sídliště. Důvodů byla celá řada, především politického a bezpečnostního rázu. Rakouský stát se nikdy netajil, že tomu bylo později, tzv. vnitřní funkci armády, tedy její asanování a pořádkovou službu ve prospěch tehdy nepočestného činitele a policie, např. při demonstracích, nepokojích a stávkách, ale i životních pohromách apod. K tomu musely být jednotky přeusnulí se tehdy (a výjimeku zemědělců) výhradně přetvářeli, pohotoví. Hradby poohodu odněkud z okolí by znamenaly přijít s křížem na hrudi; z kasáren ve městě vyběhla pohotovost přímo do ulic. Umístění v zástavbě města bylo výhodné i z hlediska zásobování a služeb; vše bylo při ruce a vojenská intendantura tak významně šetřila dopravní i jiné náklady.

Obyvatelům této řebni nevědilo, neboť pro ně nebylo obtíž. Z kasáren se tehdy nezvážil huk motorů, nevěděl odhad při výjezdech a popláskání dym spáleného paliva, ad. Jediné, řebno dnešní terminologii, značičtím životního prostředí představitelové „kobilky“ od počátečních koni, které však v okolí kasáren demí směna pod přilným okem inženýrského důstojníka pravidelně odstraňovali. Navíc znamenala nová, tehdy moderní kasárna soustředění vojska a konce zmiňované sdělení příbytků s civilními obyvateli.

V břevnovském okolí zůstala nová zeměbranná kasárna (s výjimkou Hradčan) jedinou velkou vojenskou stavbou. Kromě nich zde vznikla v 90. letech 19. století ještě jezdecká kasárna Na Panenském, v které sídlí až do roku 1918 malý jezdecký oddíl remonitovny, který pečoval o koně pro důstojníky a frekventanty Kaderní školy z Václ. Ten však, vzhledem ke svému nepočestnému stavu, do druhé obce výrazně nezasahoval. Jeho kasárna byla po druhé světové válce postupně odobourávána a dnes z nich zůstalo pouze zbytek, když jejich velitelka budova v Paněřově ulici.

Vojáci však museli někde cvičit. Se základní plochou pro výcvik počítali již staršími kasáren a opatřili je rozlehlými nádvorními, mnohdy téměř o rozměrech fotbalových hřišť. To však samozřejmě pro takový výcvik a střelbu nestačilo. Avšak tehdy bylo vhodných prostorů v blízkém či vzdálenějším okolí Břevnova dostatek. Dnešní obyvatelé těchto míst si jen těžko představit, že známý a velmi frekventovaný „cvičák“ byl na Střehově, po celé dnešní ploše starou a vysokohřbitovných kolejí. Byl to tehdy oporný měřící terén, na kterých šly kříví a malých stří. Říkalo se zde „Na skalách“ či „Na Šanětkách“.

V polovině 19. století se chodilo cvičit na Letenské plázi,

parádě byly cvičitě v Dejvicích a teprve to bylo podle potřeb rozvoje města nahrazeno poulkou odlehlejšího výcvikového prostorem v Motole, pod břevnovskými výhledy. Výjimečně se již používalo nejstarší pražské cvičitě a historické shrmažditě pražských vojsk u karlénského inženýrky. Při velké řebně ostřejších pražských pluků však ani tyto prostory nestačily a „zemáci“, vzhledem k tomu, že zeměbrana byla spožitku poulkou odstraňována, museli často chodit až do Bublínova, tam a zpět téměř čtyřicet kilometrů. Co to bylo pro tehdejší pěšáky!

Každý pohyb pluku městem, ať to bylo na cvičitě, či při jiných představeních, například při čestných vojenských či náboženských slavnostech (pořádaných v této časti Prahy zpravidla na Hradčanském náměstí) a vojenských pořtích, probíhal v přilném pochodovém pořtuku a za hry plukovní hudby. V té době, kdy neexistovaly, kromě příležitostních gramofonů, žádné prostředky reprodukované hudby a lidé byli očekáváni na živou hudební produkci, to byla pro kolemdoud vždy věčná událost. Na chodících kolem se souběto mnoho posluchačů a četní mladí lidé byli sňoženi pochodovat spolu s plukovní hudbou dlouhé kilometry. Při tehdejších sloužení pražské posádky bývalo ve městě stále asi šest až sedm vojenských hudeb a tak produkce těchto těles, v čele s obvykle vosatým plukovním tamborem s širokou šerpu přes prsa a v ruce s tamborskou holí, zněly denně pražskými ulicemi.

Každým novým velkým kasárnám se přizpůsoboval i okolí. Dnes bychom řekli, že kolem vznikla jakási infrastruktura. Rakouský stát sice nabyli nikdy příliš bohatý, ale stál se přesto společným zájmem a mnoha místních drobných dodavatelů. Šlo o nákup široké řady produktů a potřeb, od proviantu a jive, přes stánu do stámmů a do stájí, až po kůži, pátno, sukno, obuvnické potřeby, kolářské výrobky, kolonaz, svitvo a palivo. V okolí kasáren našla občina i řada drobných řemeslníků. Vynaladivání byli zejména vojenské kolejí, šijící strojovny pro důstojníky i upravující ermiti svitky na míru pro mužstvo, řepičáři, šuvníci a řezníci.

Na své si přišli i fotografové, zhotovující ve svých ateliérech nezávislé množství kabinetek, na něž si vojín, postavený a uctívaný výrazem před kulou Hradčan, mohl v ateliéru za drobný příspěvek vypůjčit i nějaký ten „měřák“. Jsou mobilní kategorií produkce hořky i tak zvané bucháčkové bílky, které chodily se svou nábi za vojáky až na stáje cvičitě a v předstávkách výcviku prodávaly vojákům sladké pečivo a limonádu. Pro vojáka, kmenová špekávková knedlíky, kroupami či hrachem byla domácí povídok nebo maková buchta o rozměru menší oběvy za knecar tou pravou lahůdkou.

Pochopitelně to byly i hospody a hostince, kde byli vojáci z blízkých kasáren stájeji hosté. Živo bylo zejména tam, kde hrála hudba a pořídaly se terční pářavy; prodává v tomto směru restaurace Na Marjánce a u Zelené brány v Břevnově. Zde všude vojáci navazovali známosti s místními pořčestnými slukami, ale bohužel i se slušivýmiplomnými provozovatělkami nejstaršího řemesla. Náhodový zábravní podniků byly časté a zřivněy daleko vý na kape vojáka, než na jeho čase, neboť toho měl, i při namáhavém výcviku a těžké službě dostatek.

Každý den, zpravidla o půl pátě, se z kasárenské brány vřhemly hudby, směřující do svých odlehlých míst a kasárna se vypracičtina. Skončila „behrfingung“ (zahrnčičtím) a vojenská správa se nastanla o to, co dělají vojáci ve svém vojenském čase, pokud při tom ovšem nepoužívali předpisy. Na to, aby byli řebně upraveni, na výpravné náčelníky, čestí stejného kroje a vyřaděné boty, remonitovné dohřičela služba či sám inspekční důstojník. Neboť ošavých voják, opatřený navě opasem a šokáčkem, musel vyhlédit vždy „stranný“. Kláče před desátou, než se začala trubit večerka a začala se kasárenská brána, se řebněji opakovito opatřený směrem. Pro pozdní kolemdoud byl dusot odvozkovaných ko-

menších bot dobíhajících béžovým kolonem. Kdo přiběhl pozdě, měl smůlu, čekalo ho více dní tvrdého pobytu v kasárnách, při nichž si mohl šetřit na lepší časy.

Snadný kontakt s městem přinášel mnoho lákadel, na které vojákovi chyběl peníze. Vojenská správa, chronicky dušená svým nedostatečným rozpočtem vojska v tomto směru nijak nebylo ochotna a ten byl se svými několika kojskary denního žoldu stále v deficitu. Pokud neposlal příspěvek z domova, bylo zle. To bylo rovněž příčinou, že se „obchodní“ činnost rozvíjela i směrem z kasáren k civilním zákazníkům.

Ně, nechtělo se ve většině, na to být tehdejší lidé ještě příliš disciplinováni a nebylo se říci – i poctiví, prodával se, kupodivu, vojenský omešl čili komerční a tabák. Každý voják dostával svůj příslušný chléba vždy na pět dní najednou. V našem případě to byl (údajně) zvlášť chuťný chléb z Vojenských záskotárn a pečáren v Dejvicích a mnozí lidé z okolí měli o jeho koupi zájem. A tak, chtěl-li voják získat nějaký ten peníz na pivo, musel se v chlébu uskovnit a část svého „Jasunku“ prodat. Nejnak tomu bylo u tzv. limitovaným tabákem ke koupení, který vojenská správa prodávala v jistém množství vojákům za nižší cenu. I když byl určen výhradně k vlastním konzum a jeho prodej byl přísně ohrázen (zakoupená státní tabáková režie si ohradila i míra své příjmy), dělo se tak. A tak ganoval s tímto artiklem ucelu ruční obchod, o čemž svědčí vždy ve výdejní dny četní zákazníci, postávající poblíž kasáren a čekající, až vyjdou vojáci na vycházku. Transakce za sjednanou cenu probíhala rychle a nenápadně a vykazované peníze za dodané zboží končily zpravidla v občasných hostincích.

Život civilního obyvatelstva a zemědělců nebyl samozřejmě zcela izolovaný. Součástí přinášelo i různé oběti a konflikty, ale za následující dlouhá léta se občané se svou posádkou

v kasárnách na Pohořelci stoučili celé generace. Na státním snímku v čertu článku je nastoupená foto v bráně s Městou na hlavách. Dříve bylo zviditelněno, že jsou ve službě. Později byly Městou zrušeny a zavedeny i pro zemědělců armádní služby na prou, jak dokládá snímek 11. kampanie z r. 1912, kde jsou někteří vojáci ve službě již bez Městou (foto archiv 1818).

Stě a mladí muži, jich tisíce prošlo službou u 8. zeměbrněneckého pluku, si odnášeli ze své prozatímní služby celoživotní vzpomínky na prožití tří roky v Břevnově, Pohořelci a jejich okolí. Mnozí si poté octu odvědi skutečné památky celoživotní – svou lásku a nastávající manželku. Také o tom výmluvně svědčí deníky a vzpomínkové práce. Mnozí se poté ještě dlouhá léta objevovali v různých časopisech a sbornících veteránských spolků. S Břevnovem a Pohořelcem se tak na dlouhé období neodmyslitelně spojoval nejen 8. zeměbrněnecký pluk, ale i pražská zeměbrněna výbec.

Počátkem druhé dekády dvacátého století, po čtyřiceti letech klidného vývoje, se situace začala, pro prožití občany i vojáků zprvu nezmatelně, pak však velmi rychle zhoršovat. V Evropě narostalo napětí, balkánské války v letech 1912 – 1913 nazradily, že velká mezinárodní krize klepe na dveře. Výzvědy sarajevského atentátu 28. června 1914 proly Eviropou jako úvodní signál první světové války. Pro 8. zeměbrněnecký pluk však rychle skončila nekvalitní etapa mírového života. Již v srpnu 1914 se rozlehla pohořelická kasárna v podstatě vyprázdněna a nekonečné vlakové transporty vzaly tři tisíce mužů pluku, spolu s celou 21. zeměbrněneckou divizí, na frontu. O další cestě zeměbrněneců svědčí hroby jejich padlých v Srbsku, na Ukrajině, v Rusku a v Itálii. Ti, kteří přežili, se na podzim 1918 vraceli již do zóna nových poměrů v rodici se republikou. (pokračování)

(Ilustrace k článku Břevnovští zeměpánové.) Některá památkově chráněná kasárna na Pohorlci vykládala se pod hládkami Strážova voňavé cvičičky, kam chodili vojáci nejen spatřit, ale i si cvičit na hudební nástroje. Protože z. k. plukovní hudba – to bývalo něco. Kresba je ze sbírky 26. století.